

Nino Raspudić

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Ivana Lučića 3, HR–10000 Zagreb
nraspudi@ffzg.hr

Niccolò Machiavelli kao vodič: od Umijeća ratovanja do priručnika za menadžere

Sažetak

Članak se, iz perspektive »primijenjene makijavelistike«, bavi Machiavellijevim Umijećem ratovanja (*Dell'arte della guerra*) i drugim djelima (Vladar, Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija) u kojima autor, između ostalog, daje i savjete za uspješniju borbu, vojnu i političku. Znakovito je da ti savjeti renesansnog filozofa i nakon petsto godina imaju velik odjek. Nekoliko relevantnih autora, dobrih poznavatelja njegova djela, zadnjih godina objavilo je knjige u kojima se Machiavellijeva misao reaktualizira u kontekstu borbi i odluka u 21. stoljeću, bilo da se radi o savjetima za menadžere u »ratovima« u poslovnom svijetu, bilo da se radi o pomoći biračima na izborima kako bi izabrali boljeg vladara. Analizirajući ta djela koja aktualiziraju Machiavellija kao vodiča i savjetnika u suvremenim borbama i odlukama, pokazuje se u kojoj mjeri takav pristup banalizira Machiavellijevu misao, a koliko pridonosi novoj, kreativnoj recepciji njegova djela.

Ključne riječi

primijenjena makijavelistika, Vladar, Umijeće ratovanja, donošenje odluka, menadžer

Pet stoljeća nakon što su nastala Machiavellijeva se djela danas, između ostalog, iščitavaju i koriste kao vodiči za donošenje odluka i uspješnije vođenje borbi u suvremenom svijetu. Koliko je smisleno korištenje Machiavellija kao takvog savjetnika i, ako jest, kako je nakon petsto godina, uza sve promjene koje su se dogodile od renesanse do današnjeg, postmodernog društva, takva recepcija moguća i što nam ona govori o eventualnom »vanvremenskom« karakteru njegova djela? Ako je takva recepcija moguća, a očito jest jer se iz godine u godinu pojavljuju nove knjige »primijenjene makijavelistike«, onda je nešto od onoga o čemu je pisao Machiavelli, unatoč protoku vremena, moralo ostati nepromijenjeno. Korištenje autora koji je pisao prije pola milenija kao suvremenog vodiča podrazumijeva da su ljudska »priroda«, osnovne strukture odnosa moći, političke i vojne borbe i dan danas iste onakve kakve su bile u Machiavellijeva doba. Maurizio Viroli, autor nekoliko knjiga o firentinskom filozofu, ističe:

»U odnosu na Machiavellijevo vrijeme, u biti, politika se nije puno promijenila.«¹

Ako danas možemo učiti od Machiavellija, činimo to po istom principu po kojem je i on mogao učiti iz povijesti, prije svega antičkog Rima.

1

Maurizio Viroli, *Scegliere il principe: I consigli di Machiavelli al cittadino elettore*, Laterza, Bari 2013., str. 5.

Machiavelli na više mjesta ističe kako nema gotovih recepata za postupanje koji bi jamčili uspjeh jer se svako ljudsko djelovanje odvija u nekom konkretnom kontekstu, o kojem dijelom ovisi njegov ishod. Ali postoji i nešto stalno u ljudskim težnjama i postupanjima, što Machiavelli iščitava iz onoga što naziva *verità effettuale*, »zbiljska istina« stvari, o kojoj želi govoriti, za razliku od drugih autora koji su pisali o onome kako bi trebalo biti. Svjestan je da se »udaljuje od savjeta koji su drugi davali«, ali ističe kako mu je namjera napisati »nešto korisno po onoga koji će razumjeti, pa mi se činilo da je mnogo doličnije držati se zbiljske istine stvari negoli njezina privida«. ² Do uvida u »zbiljsku istinu« Machiavelli je, kako sam piše, došao na dva načina, »dugom praksom i stalnim učenjem« (*per una lunga pratica e continua lezione*) ³ kroz vlastito političko iskustvo sekretara Druge kancelarije firentinske republike, u burnom razdoblju velikih političkih i vojnih previranja, te neprestanim učenjem, prije svega iz rimske povijesti. Ta dva izvora spoznaje »zbiljske istine« u Machiavellijevim djelima nisu u potpunosti odvojena. On često promatra i, uglavnom negativno, prosuđuje svoje vrijeme iz perspektive rimske prošlosti te po njezinim mjerilima, ali i nju iščitava iz vizure događaja, očekivanja, frustracija vlastite sadašnjosti.

Ako i usvojimo sve lekcije o »zbiljskoj istini«, to još uvijek nije dovoljno za uspjeh jer ishod našeg djelovanja suodređuju dva čimbenika. Jedan je *Fortuna*, »sreća« u smislu sudbine, dakle ono na što ne možemo utjecati i zbog čije su nesklonosti propadali i najumješniji političari i vojskovođe, kao što je bio Cesare Borgia, ali i sam Machiavelli, čija politička karijera propada zajedno s firentinskom republikom koja 1513. ponovo pada pod Medicije, koji se vraćaju na vlast uz pomoć španjolske vojne sile protiv koje u tom trenutku nije pomagala nikakva umješnost.

Drugi čimbenik koji utječe na ishod političke i vojne borbe ovisi o nama. Machiavelli ga naziva *virtù*, doslovno »vrlina«, u smislu racionalnog, adekvatnog i odlučnog postupanja da bi se ostvarili politički ciljevi. Machiavelli kao vodič donekle nas može usmjeriti u segmentu koji se odnosi na *virtù*, dakle u okviru onoga što ovisi o nama. Ali on nas poučava dvostruko, točnije na dvije razine: poučava nas *virtù*, tj. kako treba djelovati, a uz to nam na metarazini objašnjava granice dosega te *virtù* i njezin odnos prema *Fortuni*, tj. daje nam uvid u metasklop koji određuje ishod ljudskog djelovanja.

Velike mislioce prošlosti, iz perspektive moguće kreativne recepcije iz sadašnjosti, možemo podijeliti na »mrtve« i »žive«. »Mrtvima« se bavimo kao prevladanim kulturno-historijskim činjenicama, u nekoj vrsti misaone arheologije prošlosti. Za razliku od njih oni »živi« još djeluju, poticajni su i danas, ulaze u ono područje koje školski nazivamo »klasicima« jer nadrastaju svoj prostor i vrijeme i »primjenjivi« su i u drugim kontekstima. O tome da Machiavelli spada među »žive« autore uvjerljivo svjedoči njegova današnja recepcija, pogotovo »primijenjena makijavelistika« na više razina. Već najpovršnija empirijska metoda posjete boljim talijanskim knjižarama pokazuje da je Machiavelli još uvijek »živ« jer stalno nailazimo na novu literaturu koja njegovu misao primjenjuje u suvremenom kontekstu. Nekoliko relevantnih autora, dobrih poznavatelja njegova djela, zadnjih godina objavilo je knjige u kojima se Machiavellijeva misao aktualizira u kontekstu borbi i odluka u 21. stoljeću. U ovom članku analizirat ću dva takva djela, jedno koje iz Machiavellija izvlači savjete menadžerima za uspješnije »ratovanje« u poslovnom svijetu, i drugo, koje crpeći iz istog izvora, nastoji pomoći biračima da na izborima odaberu boljeg vladara. Vidjet ćemo u kojoj mjeri takav pristup parcijalno koristi i banalizira Machiavellijevu misao, a koliko pridonosi novoj, kreativnoj recepciji njegova djela.

Zašto se Machiavelli može koristiti kao vodič?

Je li čitanje Machiavellija kao savjetnika i vodiča opravdano? On sam kaže da jest; štoviše, u svojim trima najznačajnijim knjigama eksplicitno ističe praktičnu, vodičku namjenu svog djela.

U *Vladaru* Machiavelli piše da on ne može

»... pružiti dara većega nego što je mogućnost da u kratko vrijeme proniknete u ono do čega sam ja došao tečajem tolikih godina, nakon tolikih tegoba i truda.«⁴

U *Raspravama o prvoj dekadi Tita Livija* ističe da je

»... dužnost dobra čovjeka da drugoga pouči dobru koje mu zloba vremena i fortune nije omogućila da ostvari, kako bi među mnogim sposobnima neki što ih nebo više voli mogli to ostvariti.«⁵

I u *Umijeću ratovanja*, djelu napisanom u obliku dijaloga, njegov alter ego Fabrizio kaže na kraju kako je star i ne pomišlja da bi mu se prilika više mogla ukazati, ali govori drugima, mladima i obrazovanima, da mogu, kad za to dođe vrijeme, posavjetovati vladare.⁶ O čemu i kako ih može savjetovati? Metodički ispravno, samo o onome što sam dobro poznaje, kroz već spomenuto osobno iskustvo i proučavanje povijesti. U *Umijeću ratovanja* već spomenuti lik Fabrizio kaže:

»O vježbama na moru ne bih se usudio govoriti, jer o tome nemam nikakvih znanja, pa bih to prepustio Denovljanima i Mlečanima, koji su pomoću proučavanja tih vježbi nekoć učinili velike stvari.«⁷

Dakle, Machiavelli ne pretendira biti »tuttologo«, umišljeni sveznalica, nego se drži onoga što iskustveno poznaje, a o drugim stvarima u koje nije dovoljno upućen savjetuje obraćanje kompetentnijima. Ne samo da sadržajno ograničava područje o kojem daje pouku nego je svjestan da ona sama po sebi nije dovoljna za uspjeh. U *Umijeću ratovanja* tako naglašava kako vojskovođa mora biti sposoban i sam smisliti što učiniti »jer nitko bez iznalaženja nikad nije bio velik u svom zanimanju«.⁸ Dakle, nema gotovog recepta, nego potiče čitatelje i »korisnike« na kreativnu recepciju.

Machiavelli kao izborni savjetnik

Maurizio Viroli, professor emeritus na Princeton University i autor niza knjiga o Machiavelliju, u zadnjoj knjizi *Izabrati vladara: Machiavellijevi savjeti građaninu biraču* daje novi, izvorni prilog primijenjenoj makijavelistici. Na početku ističe kako se može činiti bizarnim obratiti se Machiavelliju da nam

2

Niccolò Machiavelli, »Vladar«, u: Niccolò Machiavelli, *Izabrano djelo*, sv. I, Globus, Zagreb 1985., str. 125.

3

Niccolò Machiavelli, *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*, Rizzoli, Milano 2013., str. 53.

4

N. Machiavelli, »Vladar«, str. 99.

5

Niccolò Machiavelli, »Raspave o prvoj dekadi Tita Livija«, u: Niccolò Machiavelli, *Iz-*

brano djelo, sv. I, Globus, Zagreb 1985., str. 232.

6

Usp. Niccolò Machiavelli, »Umijeće ratovanja«, u: Niccolò Machiavelli, *Izabrano djelo*, sv. I, Globus, Zagreb 1985., str. 478.

7

Ibid., str. 475.

8

Ibid., str. 476.

pomogne dobro izabrati svog vladara te da nas nauči kako biti mudri građani. Da bi odagnao svaku sumnju u kvalificiranost Machiavellija za takvu ulogu, Viroli najprije pokazuje da je on bio ispravan čovjek.⁹ Kao dokaz njegova poštenja ističe Machiavellijevo siromaštvo.¹⁰ Nakon što je petnaest godina obnašao najviše dužnosti u Firenci, gdje mu je za to vrijeme kroz ruke prošao golem javni novac, poslije svrgavanja republikanske vlasti napustio je funkciju siromašniji nego prije. Viroli ističe i da je Machiavelli otvoreno iznosio mišljenje o moćnicima svog vremena, poput Crkve i Medicija, ne libeći se niti oštre kritike kada je to smatrao potrebnim. Dodaje i da je volio svoju domovinu te da mu osobni interesi i ambicije nikada nisu bili u kontrastu s općim dobrom. To ga, prema Viroliju, čini dobrim savjetnikom.¹¹

Jedna je od temeljnih misli na kojima počiva Machiavellijev republikanizam, iskazana u poglavlju V. prve knjige *Rasprava o prvoj dekadi Tita Livija*, ona da postoje dvije vrste ljudi: plemići koji teže vladavini nad drugima i ostali koji jedino imaju želju da se njima ne vlada, tj. da ostanu slobodni. Stoga samo obični građani, a ne moćnici, imaju interesa braniti slobodu republike. A jedan je od načina kontroliranja današnjih vlastodržaca, kojem Viroli posvećuje posebnu pozornost, glas na izborima. Ako želimo živjeti slobodni i sigurni, moramo biti pozorni da bismo spriječili da ruke na državu i grad stave oni koji njima žele zagospodariti kako bi izvlačili novac i privilegije.¹² Viroli ističe Machiavellijevu tezu da je narod, kada je vođen zakonima, mudriji, stabilniji i bolje prosuđuje od vladara. Referira se na važno mjesto iz *Rasprava*, koje je jedan od temelja »republikanskog Machiavellija«:

»Što se, međutim, tiče razboritosti i postojanosti, velim da je narod razboritiji, postojaniji i razumniji od vladara. I nije slučajno glas naroda nalik glasu Božjem, jer se vidi kako javno mnijenje u svojim predviđanjima ima takva čudotvoran učinak te bi se reklo da nekom tajnom moći pretkazuje svoje zlo i svoje dobro.«¹³

Čini se stoga opravdanim oslanjanje na Machiavellija u argumentiranju savjeta da treba sudjelovati na izborima. Viroli uz pomoć istog »savjetnika« razrješava situaciju, vrlo čestu na izborima u suvremenim demokracijama, kada glasač nema nijednog kandidata koji ga u potpunosti ili barem većim dijelom uvjerava. Machiavelli piše da u situacijama kada nema potpuno čistog izbora ne treba ostati pasivan, nego izabrati manje zlo:

»... razbor pak i jest u tome da čovjek spozna koje su vrste nedaća, pa da najmanje lošu izabere kao dobru.«¹⁴

Dakle, svijet nije idealan, nema kristalno čistih situacija i pouzdanih izbora, nemoguće je ponekad ne zaprljati ruke ili izbjeći glasovanje »stisnutog nosa«. Ali kako odrediti to manje zlo? Koje kandidate zaobići? Machiavelli upozorava da ne smijemo dopustiti da nas u odabiru onih koje ćemo politički poduprijeti vodi mržnja. Ne treba dati potporu političaru ako smo nadahnuti mržnjom prema drugim političarima, drugim sugrađanima ili drugim društvenim skupinama.¹⁵

»A kad se narod dovede u položaj da učini takvu grešku podižući ugled nekome kako bi se borio protiv onoga koga narod mrzi, i kad je taj pojedinac pametan, uvijek će se dogoditi da on u tom gradu postane tiraninom.«¹⁶

Dakle, kad-tad okrenut će protiv nas moć koju smo mu dali. Viroli tu navodi uvjerljiv talijanski primjer: Benito Mussolini u početku je dobio potporu dijela ljudi koji nisu bili fašisti, ali su ga birali iz mržnje prema komunistima. Nakon što je eliminirao komunističku opasnost, uveo je diktaturu, koju su kasnije bolno osjetili i oni koji su mu u početku dali potporu vođeni netrpeljivi-

vošću prema zajedničkim protivnicima. Kada biramo tko će nas predstavljati, ne smijemo se zavarati izgledom i riječima, nego nastojati razumjeti tko su doista kandidati, vidjeti njihovu povijest, što su činili u javnom i privatnom životu. Viroli iz Machiavellija kao siguran kriterij za procjenu političara izvlači savjet da treba vidjeti kakvim se ljudima okružuje. Machiavelli u *Vladaru* o tome kaže:

»Prvi se sud o umu nekog vladara stvara prema ljudima koji ga okružuju: ako su oni sposobni i privrženi, slovit će kao uman čovjek; jer je znao otkriti njihovu sposobnost i uzdržati njihovu privrženost. Nisu li takvi, uvijek se o njemu može stvoriti loš sud, jer mu je prva greška bio sam taj izbor.«¹⁷

Sluge i dvorjani koji se stavljaju u nečiju službu da bi zadobili bogatstvo, čast i privilegije, prema Machiavelliju zaslužuju najveći prijezir, na što Viroli dodaje da će i svaki suvremeni parlament pun takvih ljudi odobravati loše zakone koji zadovoljavaju njihove i interese njihova gospodara. Na ulizice, kojih su dvorovi puni, upozorava Machiavelli u *Vladaru* u poglavlju XXIII. »Kako se valja kloniti laskavaca«, gdje kaže kako

»... ljudi toliko uživaju u svojim vlastitim djelima i do te se mjere zanose njima da se veoma teško brane od te kuge; a hoće li da se obrane, izvrgavaju se opasnosti da budu prezreni. Najbolji je način da se vladar obrani od laskanja ako ljudi shvate da ga ne vrijeđaju govoreći mu istinu; a opet kad svatko može kazati istinu vladaru, obara mu ugled pred drugima.«¹⁸

Viroli, referirajući se na talijanski primjer Berlusconija, tvrdi da je naивно misliti da trebamo glasati za bogate i moćne u vjeri da su oni manje skloni korupciji jer im tobože ne treba novca i moći jer ih već imaju dovoljno. Oni koji imaju mnogo žele uvijek još više i nisu zadovoljni ako ne akumuliraju.¹⁹ No to ne znači da su bogati kandidati *a priori* nepošteniji od onih skromnijeg imovinskog stanja. Kako razlikovati bogate i moćne koji bi pomogli republiku od onih koji bi je uništili? Virolijev je makijavelistički savjet da treba vidjeti kako žive. Ako im se sve svodi na luksuz, raskoš, privid, nerad, okruženost ulizicama, sigurno će biti loši vladari.²⁰ Machiavelli poučava i kako ne valja kad je netko predugo na vlasti. Rim je, po njemu, slobodu izgubio, između ostalog, i zbog produžavanja vlasti magistrata.

»Da Rimljani nisu produžavali magistratstvo i vojnu vlast, da se nisu tako brzo uspinjali do tolike moći i da su sporije osvajali, kasnije bi došli u ropstvo.«²¹

9
M. Viroli, *Scogliere il principe*, str. 5.

10
Argument preuzima od samog Machiavellija koji ga koristi u pismu Francescu Vettoriju 10. prosinca 1513. (»... et della fede et della bontà mia ne è testimonio la povertà mia.«).

11
M. Viroli, *Scogliere il principe*, str. 6.

12
Ibid., str. 7.

13
N. Machiavelli, »Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija«, str. 227–228.

14
N. Machiavelli, »Vladar«, str. 139.

15
M. Viroli, *Scogliere il principe*, str. 14.

16
N. Machiavelli, »Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija«, str. 209.

17
N. Machiavelli, »Vladar«, str. 139.

18
Ibid., str. 140.

19
M. Viroli, *Scogliere il principe*, str. 29.

20
Usp. N. Machiavelli, »Umijeće ratovanja«, str. 478.

21
N. Machiavelli, »Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija«, str. 328.

Još jedna Virolijeva antiberluskonijevska kritika odnosi se na pogubno relativiziranje obveze plaćanja poreza. Kao potkrepu teze da treba plaćati poreze navodi Machiavellijevu priču o padu Carigrada kad su, unatoč velikoj opasnosti od Turaka, podanici najprije odbili dati novac za obranu grada, a kad je već bilo kasno očajnički su ga donosili vlastima da bi dobili odgovor:

»Idite umrijeti s tim novcem jer niste htjeli živjeti bez njega.«²²

Viroli se, očito potaknut talijanskim kontekstom, bavi i pitanjem mogućeg popravljanja korumpirane republike. Machiavelli tvrdi da

»... nema ni zakona ni uređenja koji su dovoljni da se obuzda opća iskvarenost. Kao što su za dobre običaje potrebni zakoni, tako su i za poštivanje zakona potrebni dobri običaji.«²³

Po tom je pitanju Viroli optimističniji te smatra da se poredak i zakoni republike mogu reformirati, iako teško, ako se ima mudre vođe koji iskreno vole opće dobro, uz pomoć građana.²⁴

U svojoj primijenjenoj makijavelistici za talijanske birače Viroli se fokusira na republikanskog, »moralnog Machiavellija« iz *Rasprava o prvoj dekadi Tita Livija*. U svom »skandaloznijem« djelu, *Vladaru*, sam je Machiavelli svjestan težine i moralne problematičnosti »savjeta« koji daje (»u toj stvari udaljujem od savjeta koje su drugi davali«), ali oni su donekle ispričani okolnostima surove borbe za opstanak:

»Od toga kako se živi do toga kako bi valjalo živjeti toliko je daleko da onaj koji zanemaruje ono što se radi zbog onoga što bi se imalo raditi, prije da nastoji oko svoje propasti negoli oko održanja; među tolikima koji nisu dobri mora propasti čovjek koji hoće da u svemu postupa kako je dobro.«²⁵

Stoga je nužno, ako se vladar želi održati, naučiti moći ne biti dobar i koristiti to ili neovisno o potrebi. U temelju ovakvog stajališta osnovno je Machiavellijevo uvjerenje da je čovjek po prirodi zao:

»Jer o ljudima se općenito može reći ovo: nezahvalni su, nepouzđani, prijetvorni i himbeni, klone se opasnosti i pohlepni su za dobitkom; ako im dobro činiš, uz tebe su, nude ti krv svoju i imutak, život i djecu (...) kad je potreba daleko; no kad se nevolja primakne, oni izmiču.«²⁶

Za razliku od *Vladara*, u *Raspravama* je Machiavelli po pitanju korištenja zloće oprezniji. Kaže da je prevara za osudu, ali iznimka je u ratu kada se može koristiti prevara protiv neprijatelja koji se koristi prevarom:

»Iako je varanje u svakoj prilici odvratno, vrijedno je hvale i slave kad se vodi rat, a pohvalu zasluži i onaj tko varanjem pobijedi u ratu kao i onaj tko pobijedi snagom.«²⁷

U ratu dakle prestaju važiti zakon i uobičajena moralna pravila. No čak i u iznimnim situacijama postoje moralne granice nedopustivih djela. Na jednom važnom mjestu u *Raspravama* Machiavelli osuđuje okrutnost Filipa Makedonskog jer je

»... selio ljude iz pokrajine u pokrajinu kao što pastiri sele svoja stada. Vrlo su okrutni ti postupci, suprotni ne samo svakom kršćanskom nego svakom ljudskom življenju, i treba da ih se svaki čovjek kloni i da radije živi kao običan građanin nego kao kralj što tako upropaštava ljude.«²⁸

Dakle biti politički subjekt i sudjelovati u borbi za moć ne znači biti apsolutno s onu stranu dobra i zla. Iz navedenog primjera Filipa Makedonskog vidi se da je po Machiavelliju bolje živjeti kao »običan građanin«, dakle ne biti akter politike, nego prijeći određene moralne granice. Viroli polemizira protiv pojednostavljivanja makijavelizma na banalnu misao »cilj opravdava sredstvo«. Ističe da »takvu ludost Machiavelli nije napisao«. Naime, na mjestu gdje je najbliži takvoj formulaciji, u *Raspravama o prvoj dekadi Tita Livija*, Mac-

hiavelli piše *scusa*, a ne *giustificata*, dakle, pravičan cilj ne čini zlo sredstvo pravim (*giusto*), nego ga »ispričava«, dakle, priznaje da je pogrešno i nedozvoljeno, ali da ima olakotnosti.

»A da je Romul bio od onih koji zaslužuju ispriku zbog ubojstva brata i prijatelja, i da je ono što je učinio za opće dobro a ne zbog osobne ambicije, dokaz je to što je odmah uveo Senat s kojim bi se savjetovao i prema mišljenju kojega bi odlučivao.«²⁹

Ne opravdavaju svi ciljevi bilo kakvo sredstvo, nego samo veliki, plemeniti ciljevi, kao opće dobro, spas naroda, ili reforma političkog poretka kako bi se republika oslobodila korupcije.³⁰

Neobično je da Viroli pri argumentiranju ove teze ne spominje Hegelovo tumačenje Machiavellija. Hegel se u *Ustavu Njemačke* dotiče i talijanske situacije. Brani Machiavellija od neopravdanih napada, pri čemu polazi od završnog odlomka *Vladara*, u kojem njegov autor poziva na oslobađanje Italije od stranaca.

»U vremenu nesreće, kad je Italija užurbano išla u susret svojoj bijedi, pretvorivši se u bojište ratova koje su strani vladari vodili zbog njezine zemlje, kad je istovremeno pružala sredstva za ratove i predstavljala ratni plijen (...), kad su Nijemci, Španjolci, Francuzi i Švicarci pustošili zemlju, a strani kabineti odlučivali o sudbini talijanske nacije – duboko osjećajući to stanje opće bijede, mržnje, rastrojstva, zasljepljenosti, jedan se talijanski državnik s hladnom promišljenošću dosjetio nužne ideje za spas Italije, naime njezina povezivanja u jednu državu. On je strogo konzekventno ocrtao put, nužan kako za taj spas tako i zbog pokvarenosti te slijepog bijesa vremena, pozivajući svoga vladara da preuzme uzvišenu ulogu spasitelja Italije i stekne slavu onoga koji je priredio kraj njezinoj nesreći.«³¹

Sloboda i ujedinjenje zemlje cilj je koji ispričava zla sredstva, koja se trebaju promatrati kao negativitet koji svoj smisao nalazi u sintezi. Neko zlo postupanje može ostvarivati pozitivne posljedice, dok neko milosrdno postupanje može izazvati velika zla i stradanja. Hegel ističe pasus u kojem Machiavelli objašnjava da je Cesare Borgia djelovao beskrupulozno, koristeći mnoga zla sredstva, ali je donio mir Romanji, dakle, čineći ponešto zla spriječio je puno veće, dok je neodlučna Firenca, nespremna činiti manje zlo, na koncu dovela do anarhije i izazvala puno veća stradanja:

»Cesarea Borgiu smatrahu za okrutna čovjeka; a ipak je ta njegova okrutnost sredila Romanju, ujedinila je, primirila i pokorila. Razmislimo li dobro o tome, vidjet ćemo da je on bio mnogo milosrdniji od firentinskog puka koji je, da na njemu ne ostane ime okrutnika, dopustio da se Pistoia upropasti.«³²

Iz te perspektive gledano nemoralno je truditi se ostati »dobar« i »pošten« i zbog toga ništa ne učiniti u situaciji opće propasti države i društva. Hegel je

22 Usp. M. Viroli, *Scegliere il principe*, str. 50.

23 N. Machiavelli, »Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija«, str. 184.

24 M. Viroli, *Scegliere il principe*, str. 67.

25 N. Machiavelli, »Vladar«, str. 125–126.

26 Ibid., str. 128.

27 N. Machiavelli, »Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija«, str. 346.

28 Ibid., str. 192.

29 Ibid., str. 170.

30 M. Viroli, *Scegliere il principe*, str. 76.

31 Georg Wilhelm Friedrich Hegel, »Ustav Njemačke«, *Politička misao* 47 (1/2010), str. 168–219, str. 210.

32 N. Machiavelli, »Vladar«, str. 127.

u tom smislu potpuno na strani Machiavellija, protiv njegovih površnih »moralnih« kritičara. Ističe kako je Machiavellijev najvažniji cilj bio »uzdizanje Italije u državu«, a taj je cilj

»... pogrešno shvaćen od one kratkovidnosti koja u Machiavellijevu djelu ne vidi drugo nego utemeljenje tiranije i zlatno ogledalo za častohlepnog ugnjetavača. A ako se cilj i prizna, onda se tvrdi da su sredstva odvratna, što otvara prostor moralu da iskopa svoje trivijalnosti kako cilj ne opravdava sredstva itd. Tu međutim ne može [biti] govora o izboru sredstava, upaljeni udovi ne mogu se liječiti vodicom od lavande i jedno stanje u kojemu su trovanja, atentati postali uobičajena oružja ne podnosi nikakve nježne protumjere. Život kojemu prijeti truljenje može biti reorganiziran samo najnasilnijim sredstvima. Izvođenje jedne ideje koja je nastala iz neposrednog promatranja talijanskih prilika potpuno je neumno držati kompendijem moralno-političkih načela, prikladnim u svim prilikama, tj. ni u jednoj prilici.«³³

Na koncu svojih savjeta biračima Viroli ističe da glasač može od Machiavellija naučiti i to kako treba glasati za onoga koji poznaje povijest jer političar koji poznaje povijest opremljeniji je za razumijevanje okolnosti i može bolje izbjeći pogreške tragične za domovinu.³⁴ Razmatranje o reformi korumpirane republike, kakvom očito smatra današnju Italiju, i eventualnoj promjeni ustava, Viroli zaključuje pomalo naivnim uvjerenjem da je moguće putem izbora prvo zamijeniti loše ljude u parlamentu dobrima, a onda započeti s reformom, prije svega pozornim čitanjem i raspravljanjem ustava da bi se shvatilo koji su temeljni principi kojima se želimo vratiti.³⁵ Machiavelli je skloniji opciji da tu nema pomoći – korupcija republike dovodi do kaosa i anarhije iz koje onda opet nastaje potreba za jednim, čvrstim vladarom. No češći je ishod da korumpirane republike propadaju jer potpadaju pod vlast susjednih država s boljim uređenjem.³⁶

Zaključno možemo istaknuti kako Viroli daje zanimljivu i poticajnu interpretaciju Machiavellija i korisne savjete za talijanske birače s realnim utemeljenjem u njegovim djelima, pri čemu pretežno interpretira »republikanskog Machiavellia«, navodeći najčešće *Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija*.

Korporativni menadžer kao suvremeni Cesare Borgia

Za razliku od njega, isključivo *Vladara* drži se menadžerska, darvinistička interpretacija Tima Phillipsa u knjizi naslovljenoj *Niccolò Machiavelli: Vladar nanovo pročitana za upotrebu menadžerima*.³⁷ Phillips prolazi Machiavellijevim *Vladarem*, poglavlje po poglavlje, zamjenjujući državu poduzećem, a vladara menadžerom. Kontinuum Machiavellijeve misli razloma na niz »dobrih ideja«, koje potom razmatra i primjenjuje na poslovni svijet 21. stoljeća.

Phillips kaže da se *Vladar* čita kao *self-help* knjiga naših dana i dodaje da su Machiavellijevi izravni i često amoralni savjeti izvrstan vodič za samopromociju u radnom ambijentu te da je njegov vladar bliži današnjem glavnom direktoru korporacije nego premijeru. Phillipsova bi se teza dala dalje razvijati u smislu da je u postmodernom svijetu sfera ekonomije i financija u demokratskim društvima progutala sferu politike te da prava moć leži u njoj, dok je politička klasa tek fasada za javnost.

Phillips pojednostavljeno, ali ne i neispravno interpretira *Vladara* u smislu da Machiavelli ne daje recepte za život koji bi vrijedili za sve, nego jednostavno kaže: ako želite zapovijedati, morate imati moć, ako želite moć, morate činiti to i to da bi je zadobili i očuvali.³⁸

Koristi kratke, provokativne podnaslove poput »I zloća funkcionira«, nakon kojih razmatra i primjenjuje na poslovni svijet Machiavellijeve savjete vladaru. Sažima ih i kolokvijalno formulira u teze poput:

»... lijepo je biti korektan, ali ako drugi to nisu, ostanete nasamareni.«

Naglasak stavlja na »biti realističan«, što je pojednostavljena parafraza Machiavellijeva izraza »verità effettuale«. Phillips ističe da su u Machiavellijevo vrijeme kružile knjige koje su govorele kako vladari trebaju biti dobri, blagi, kreposni, velikodušni, miroljubivi. Po Machiavelliju, Phillipsovim riječima, ti savjeti su »smeće, i to opasno«. ³⁹ Nasuprot njima, on je vjerovao onome što vidi vlastitim očima.

Phillips pedantno prolazi kroz *Vladara* i primjenjuje ga na poslovni svijet. Tako npr. početnu Machiavellijevu raščlambu na naslijeđena i stečena vojvodstva primjenjuje na poduzeća i ističe kako je 60 % britanskih poduzeća u obiteljskom vlasništvu, no od toga samo 25 % njih preživljava u sljedećoj generaciji, a manje od jedne sedmine dolazi do treće generacije bez promjene vlasništva. ⁴⁰ Kao što vladar kad pridoda novoosvojene zemlje treba otići nastaniti se tamo, tako i menadžer treba izaći iz ureda na teren. Phillips poslovnim ljudima skreće pozornost na Machiavellijevo opažanje da su Rimljani jačali slabije plemiće na teritoriju koji su htjeli osvojiti i da je u svim zemljama dio stanovništva podržavao invaziju, što je dobra taktika i u poslovnom svijetu. Machiavellijevu uputu kako je najsigurnije u novoosvojenim zemljama uništiti gradove reinterpreтира u poslovnom svijetu tako da treba »razvaliti buldožerom«, naravno figurativno, urede novopridodanih poduzeća. Dakle, treba rasturiti stare strukture i mreže da bi se lakše i sigurnije vladalo elementima koji su ih sačinjavali. Phillips ističe i važan makijavelistički uvid da je cijena moći imati neprijatelje te da sve nužne uvrede treba učiniti brzo i to odjednom, kako ih se ne bi obnavljao svaki dan. ⁴¹

Posebnu pozornost daje poglavlju iz *Vladara* u kojem Machiavelli pomno analizira kako vladar treba rabiti okrutnost u novozaposjednutim zemljama, danas bismo rekli – kako povlačiti nepopularne poteze kao što su u slučaju suvremenih vlada npr. smanjenje plaća i mirovina, povećanje poreza, otpuštanja, smanjenje socijalnih prava i slično. Machiavelli preporučuje da se to čini brzo i odjednom:

»Nasilja valja činiti u jedan mah, tako da manje bole, jer se slabije osjećaju: dobročinstva pak postupno, da se bolje očituju.« ⁴²

Provođenje nepopularnih mjera *Vladar* treba prepustiti svojim ministrima, a javnosti ugodne poteze vršiti sam. Kao što je Machiavelli bio protiv korištenja plaćeničke vojske, tako se Phillips po istom principu, u poslovnom svijetu suprotstavlja korištenju franšiza i ističe – ako želite da nešto bude dobro učinjeno, učinite to vi. ⁴³

33 G. W. F. Hegel, »Ustav Njemačke«, str. 211.

34 M. Viroli, *Scogliere il principe*, str. 83.

35 Ibid., str. 88.

36 N. Machiavelli, »Rasprave o prvoj dekadi Tita Livijaa«, str. 158–159.

37 Tim Phillips, *Niccolò Machiavelli: Il Principe riletto a uso dei manager*, Rizzoli, Milano 2013.

38 T. Phillips, *Niccolò Machiavelli*, str. XII.

39 Ibid., str. 5.

40 Ibid., str. 11.

41 Ibid., str. 44.

42 N. Machiavelli, »Vladar«, str. 115.

43 T. Phillips, *Niccolò Machiavelli*, str. 65.

Kao što se Machiavellijev vladar stalno mora spremati za rat, tako i menadžer uvijek mora biti pripravan za najgore.⁴⁴ Phillips navodi primjer propasti kompanije Polaroid do koje je došlo pojavom digitalne fotografije. Strategije se uglavnom baziraju na pozitivnom scenariju, tako je bilo u slučaju Polaroida čije vodstvo nije razmatralo slučajeve nesklone *Fortune* i na kraju je tvrtka propala. Treba, dakle, uvijek biti spreman i za najgore scenarije. Phillips iščitava i preostala poglavlja *Vladara* kao riznicu »dobrih ideja«: Prestanite biti tako kreposni. Ako ste dobri među lošima, propadate.⁴⁵ Ne treba biti rasipan. Biti smatran velikodušnim je važnije nego doista to biti. Zatim: bolje da vas se podređeni boje, nego da vas vole. Prestanite tražiti konsenzus i ponašajte se tako da izazivate više respekta. Budite životinja.⁴⁶ Kreativno razrađuje slavnu Machiavellijevu misao o tome kako vladar mora spajati osobine lava i lisice, tj. okrutnost i lukavost, pa dodaje: ako su protivnici lukavi, suočite se s njima na otvorenom polju, a ako su jaki, igrajte unaprijed.⁴⁷ Poput Machiavellijeva vladara, ni suvremeni menadžer ne treba održati danu riječ tamo gdje mu to ne koristi.

Budući da, kako poučava Machiavelli, ljudi više sude očima nego rukama, i za poslovnog Cesarea Borgiju jako je važna pojavnost. Phillips savjetuje – sjedni na sastanku tako da je sunce iza tebe ili na fotelju višu od sugovornikove.⁴⁸ Biti krepostan može biti štetno; nasuprot tome, činiti se kreposnim može biti korisno, stoga se ne može bez PR-a, pogotovo zbog toga jer ga koriste i konkurenti. Phillips je posebno impresioniran i inspiriran Machiavellijevom kritikom neodlučnosti, neutralnosti i pasivnosti. Bolje djelovati i biti poražen, nego biti inertan i čekati da netko drugi uzme moć. Ako se želi eliminirati svaki rizik, ide se prema sigurnom neuspjehu.⁴⁹ Poput Machiavellijeva vladara, i direktor poduzeća mora imati zaposlenike zadužene da mu svaki dan govore istinu. Trebaju mu slobodno reći svoje mišljenje, bez straha da ga uvrede, ali samo kad on to zatraži od njih.⁵⁰ Phillips zaključno stavlja naglasak na klasično mjestu iz *Vladara*, gdje Machiavelli objašnjava kako *Fortuna* određuje pola, a o nama ovisi druga polovica ishoda. Ne možemo kontrolirati sve, ali kada kontroliramo jedan element, učinimo sve da on bude čvrsto u našim rukama.⁵¹

Umijeće ratovanja

Machiavellijeva knjiga *Umijeće ratovanja* znatno je manje čitana i komentirana od njegovih dvaju najznačajnijih djela, *Vladara* i *Rasprava o prvoj dekadi Tita Livija*. *Umijeće ratovanja* napisano je u obliku dijaloga i pretežno se bavi tehničkim aspektima ratovanja tog vremena, što ga dijelom čini zastarjelim pa bi prije spadalo u opus »mrtvih« autora. Netko tko se bavi proučavanjem povijesti ratovanja, napose vojne tehnike, oružja, strategije, taktike s početka 16. stoljeća idealan je današnji čitatelj te knjige. No i u njoj nalazimo neke općenitije uvide u fenomen rata i borbe općenito, zbog čega se *Umijeće ratovanja* može i danas čitati i koristiti kao dio »primijenjene makijavelistike«. Machiavellijevo promišljanje umijeća ratovanja u osnovi se svodi na temeljni odnos *Fortune* i *virtù*, u ovom slučaju prirode i razuma. Naglasak je na radu, razboritosti, disciplini, obuzdavanju prirode, smanjenju ovisnosti o *Fortuni*, koliko god je to moguće.

Čini se kako ishod rata manjim dijelom ovisi o prirodnim datostima, a više o vrlini. Machiavelli ističe da se obukom mogu stvoriti dobri vojnici tamo gdje je priroda nešto uskratila:

»Jer stari primjeri pokazuju kako se u svakoj zemlji vježbom mogu stvoriti dobri vojnici; gdje nema prirode pomaže vještina, koja u tom slučaju vrijedi više od prirode.«⁵²

Za uspješno ratovanje ključna je disciplina. Žestoki ali raspušteni vojnici slabiji su od bojažljivih ali discipliniranih jer

»... bez te discipline, koju s pomnjom valja čuvati i slijediti, nikad nije bilo dobre vojske. A nema sumnje da su divlji i raspršeni ljudi mnogo slabiji od plahih i postrojjenih, jer red kod ljudi odagnava bojazan, a nered umanjuje žestinu.«⁵³

Pluralizam, heterogenost, konflikt nužni su za zdravlje i snagu zajednice. Tamo gdje ima više država ima i više hrabrih ljudi, dok ih je manje tamo gdje je manje država:

»Poznato vam je da je izuzetnih ratnika bilo mnogo u Evropi, malo u Africi, a još manje u Aziji.«⁵⁴

Krupnjavanje država dovodi do gubitka vrline:

»Ako je, dakle, istina da se tamo gdje ima više država pojavljuje i više vrlin ljudi, iz toga nužno slijedi – ako one propadnu – da će postepeno nestati i vrlina, jer neće biti uzroka koji ljude čine kreposnima.«⁵⁵

Machiavelli daje primjer Rimskog Carstva koje je, nakon što je pokorilo sve republike i monarhije u Europi, većem dijelu Afrike i Azije, ostalo jedini izvor vrline. Tako je broj odvažnih ljudi bio sve manji da bi na koncu vrline nestalo jer se Rim, njegov jedini izvor, izopačio pa time i cijeli svijet.⁵⁶ Na ovom mjestu gotovo spontano nameće se primjer Europske unije i dekadencije njezine političke klase u odnosu na političku scenu Europe nacionalnih država koja joj je prethodila. Dobar primjer pogubnosti nečitavanja ili lošeg čitanja Machiavellija tiče se jednog njegova konkretnog i preciznog savjeta iz *Umijeća ratovanja*.

»Vojskovođa nije ništa neopreznije i opasnije nego ratovati zimi, a opasnost je mnogo veća za onog koji kreće u boj, nego za onog koji ga očekuje.«⁵⁷

To nisu poslušali ni Napoleon ni Hitler iako su navodno bili čitatelji i poštovaatelji Machiavellijeva djela. Machiavelli navodi primjer bitke kod Garigliana 1503. kad su Francuzi napali španjolsku vojsku u prosincu i doživjeli katastrofalan poraz, više od hladnoće nego od Španjolaca. Nakon toga izgubili su sve posjede u Južnoj Italiji.

44
Ibid., str. 73.

45
Ibid., str. 83.

46
Ibid., str. 94.

47
Ibid., str. 96.

48
Ibid., str. 104.

49
Ibid., str. 126.

50
Ibid., str. 134.

51
Ibid., str. 146.

52
N. Machiavelli, »Umijeće ratovanja«, str. 391.

53
Ibid., str. 408.

54
Ibid., str. 415.

55
Ibid., str. 416.

56
Usp. ibid.

57
Ibid., str. 464.

»Tako su izgubili Francuzi, a isto su tako uvijek gubili oni koji su zimi napadali mudrog neprijatelja.«⁵⁸

U ratu uvijek dijelom ovisimo o *Fortuni*, ali jednako tako i naš neprijatelj. Od presudne važnosti za ishod rata može biti neočekivanost, stoga treba nastojati neprijatelja zateći nepripremljenim. Machiavelli poučava – kad napadneš tajno i neočekivano, gotovo uvijek ćeš pobijediti, pri čemu kao primjer navodi kako je Cesare Borgia osvojio Urbino.⁵⁹ Najbolja je ona namjera koja za neprijatelja ostaje tajna sve dok se ne izvrši.

Sažimajući *Umijeće ratovanja* možemo reći da se ono u osnovi svodi na savjet da učinimo sve što je u našoj moći da smanjimo utjecaj *Fortune* na minimum. Zato je važna racionalnost, planiranje, disciplina, vježba nasuprot »prirodi«. Više izgleda za pobjedu u ratu ima onaj tko u ratu bolje proučava neprijateljeve planove i uloži više truda u obučavanje svoje vojske. Priroda stvara malo odvažnih ljudi, marljivost i vježba mnoštvo, a disciplina u ratu znači više nego silovitost. Velika je i važnost pravilne procjene. Machiavelli ističe kako je malo vjerojatno da će pretrpjeti poraz onaj tko zna točno procijeniti svoje i neprijateljske snage. Važna je i logistika i pomno planiranje. Onaj tko ne osigura namirnice nužne za život, poražen je i bez boja. Snaga vojnika vrijedi više nego brojno stanje; a ponekad je položaj važniji od snage. Onaj tko se više pouzdaje u konjicu nego u pješastvo ili u pješastvo više nego u konjicu neka odabere i odgovarajuće poprište. Najvažnije je izbjegavati nered i stihiju. Machiavellijev racionalizam vidi se i u tezi da vojska koja u neredu goni već potučenog neprijatelja, kao da sama hoće od pobjednika postati poražena.⁶⁰

Za potpuno razumijevanje Machiavellijeve političke filozofije nužno je iščitati oba njezina »plućna krila«, *Vladara* i *Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija*. Čitajući ga parcijalno može ga se tumačiti i kao priručnik za gangstere (Russell), i kao republikansku literaturu koja upozorava narod čime se sve služe vladari da osvoje i zadrže moć, i kao uputu biračima kako izabrati dobrog vladara, i kao *self-help* priručnik za menadžere. Snaga i privlačnost njegova djela i nakon pola milenija leži u otvorenosti i izravnosti kojom tretira pravi sadržaj (»zbiljsku istinu« stvari), ali i u formi u kojoj su napisana njegova djela. Ne treba smetnuti s uma da je Machiavelli jedan od najboljih talijanskih pisaca svog vremena. Njegova komedija *Mandragola* npr. unisono se smatra najboljom talijanskom renesansnom komedijom, a njegov literarni dar snažno se osjeti i u teorijskim djelima.

Nema definitivne makijavelističke formule za pobjedu. Treba razmišljati o okolnostima i prilagoditi djelovanje vremenu. *Fortuna* određuje pola ishoda, drugu polovicu naša vrlina. Treba postupati racionalno, pripremati se unaprijed i ograničiti na minimum vlast *Fortune*, a protivniku onemogućiti pripremu. I treba djelovati odlučno; neutralnost, pasivnost, neodlučnost sigurni su putovi u propast, osim ako okolnosti izričito ne zahtijevaju upravo takvo (ne)djelovanje. Pored toga što može biti vodič u sadržaju, Machiavelli svakako može biti i dobar uzor u metodi, gdje nas uči kako razmišljati, kako analizirati, kako biti pošten prema samom sebi i ne zatvarati oči pred »zbiljskom istinom«.

Machiavelli nas poučava i da *Fortunu* ne treba izazivati bez velike potrebe jer se po njemu dobri vojskovođe upuštaju u bitku samo kad su na to prisiljeni ili kad im se pruža povoljna prilika.⁶¹ Dakle, ne idu olako u boj jer on uvijek nosi rizik. Ovisnost o *Fortuni*, promjenjivoj sreći, ne možemo nikada u potpunosti ukloniti, što pokazuje i primjer Cesarea Borgie, ali je možemo značajno umanjiti, između ostalog, i ako slušamo dobre savjetnike, a to Machiavelli i nakon petsto godina, sudeći po svemu navedenom, od izbora, preko poslovnog svijeta do suvremenih »ratova«, još uvijek jest.

Nino Raspudić

**Niccolò Machiavelli as a Guide:
From the *Art of War* to the Guide for Managers**

Abstract

From the perspective of “applied ‘machivelistics’”, the paper deals with Machiavelli’s The Art of War (Dell’arte della guerra) and other works (The Prince, Discourses on Livy) in which the author, among other things, gives advice for successful struggle, military and political. It is significant that these advices of Renaissance philosopher have a strong impact even after five hundred years. Few relevant authors that are familiar with his work recently published several books that reactualize Machiavelli’s thought in the context of the struggle and decision making in the 21st century, whether it is about advising managers in the “wars” within the business world, or it is offering assistance to voters in elections in order to choose a better ruler. Analysing these works, which updated Machiavelli as guide and counselor in contemporary struggles and decisions, shows the extent to which this approach trivializes Machiavelli’s thought, but also in how many ways it contributing to new, creative reception of his work.

Key words

“applied ‘machivelistics’”, *The Prince*, *The Art of War*, decision-making, manager

58
Ibid., str. 464.

59
Ibid., str. 476.

60
Usp. ibid., str. 474–475.

61
Ibid., str. 475.